

KOSMIK-TABIY TIMSOLLAR ASOSIDAGI METAFORALARNING INGLIZ VA O‘ZBEK SHE’RIYATIDAGI LINGVOPOETIK TAHLILI

Saydaliyeva Gulirano Akramjanovna,
University of Economics and Pedagogy
nodavlat oliy ta’lim muassasasi (NOTM)
"Xorijiy filologiya" kafedrası stajyor-o‘qituvchisi
saydaliyevag@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek she’riyatida kosmik-tabiiy timsollar (*quyosh, oy, yulduz, osmon*) asosida shakllangan metaforalarning lingvopoetik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu timsollarning badiiy matndagi estetik funksiyasi, konseptual ko‘chmlari va milliy-madaniy bo‘yoqlari ochib berilgan. She’riyatdagi metaforik obrazlar orqali ikki xalq olam lisoniy manzarasidagi o‘xshash va farqli jihatlar lisoniy dalillar yordamida isbotlangan.

Kalit so‘zlar: lingvopoetika, kosmik metafora, she’riyat, konseptualizatsiya, quyosh va oy timsoli, badiiy obraz, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный лингвопоэтический анализ метафор, сформированных на основе космическо-природных образов (солнце, луна, звезда, небо) в английской и узбекской поэзии. В ходе исследования раскрываются эстетическая функция, концептуальные переносы и национально-культурная окраска этих образов в художественном тексте. На основе лингвистических данных через метафорические образы в поэзии доказываются сходства и различия в языковой картине мира двух народов.

Ключевые слова: лингвопоэтика, космическая метафора, поэзия, концептуализация, символы солнца и луны, художественный образ, сравнительный анализ, языковая картина мира.

Abstract. This article provides a comparative linguopoetic analysis of metaphors formed on the basis of cosmic-natural symbols (*sun, moon, star, sky*) in English and Uzbek poetry. During the research, the aesthetic function, conceptual transfers, and national-cultural coloring of these symbols in the literary text are revealed. Similarities and differences in the linguistic picture of the world of the two nations are proved with the help of linguistic evidence through metaphorical images in poetry.

Keywords: linguopoetics, cosmic metaphor, poetry, conceptualization, sun and moon symbols, artistic image, comparative analysis.

Kirish. Badiiy adabiyot, xususan, she’riyat insoniyatning olam haqidagi tasavvurlarini lisoniy vositalar va metaforik obrazlar orqali ifodalaydigan eng boy va qadimiy manba hisoblanadi. Insoniyat paydo bo‘libdiki, o‘zini qurshab turgan koinot sirlari, osmon jismlari va tabiat hodisalarini anglashga, ularni o‘zining ichki kechinmalari bilan bog‘lashga intilib keladi. Bu intilish natijasida tilning boy imkoniyatlari doirasida kosmik-tabiiy timsollar — Quyosh, Oy, Yulduzlar va Osmon kabi obrazlar shakllandi. Ular uzoq asrlar davomida dunyo she’riyatining markaziy obyektlari va poetik tafakkur o‘zagi bo‘lib xizmat qilib kelmoqda.

Lingvopoetika va kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan yondashilganda, ushbu timsollar shunchaki osmon jismlarining lisoniy ifodasi emas, balki chuqur ramziy ma’no tashiydigan, inson ruhiyati, ijtimoiy hayoti va estetik ideallarini konseptualizatsiyalashga xizmat qiluvchi murakkab kognitiv birliklardir. Metafora bu yerda shunchaki bezak emas,

balki "olamning lisoniy manzarasi"ni chizuvchi asosiy vositadir. Masalan, Quyosh — hayot, haqiqat va ilohiy nur ramzi sifatida namoyon bo'lsa, Oy — go'zallik, sirdoshlik va ba'zan tanholik timsoliga aylanadi.

Ingliz va o'zbek she'riyati o'zining tarixiy ildizlari va madaniy qatlamlari bilan farqlansa-da, koinot obrazlariga murojaat qilishda umuminsoniy mushtarakliklarga ega. Biroq, har bir xalqning milliy-madaniy dunyoqarashi ushbu metaforalarning talqinida o'ziga xosliklarni keltirib chiqaradi. Ingliz she'riyatida (masalan, U. Shekspir, J. Bayron ijodida) kosmik metaforalar ko'proq inson erki, taqdir charxpalagi va dramatik ziddiyatlarni ifodalashga yo'naltirilgan bo'lsa, o'zbek mumtoz va zamonaviy she'riyatida (Alisher Navoiydan tortib Erkin Vohidovgacha) bu timsollar ko'proq ishq falsafasi, tasavvufiy ma'no va axloqiy poklik qirralari bilan boyitilgan.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, kosmik metaforalarning qiyosiy tahlili ikki xil madaniyat va lisoniy tizim egalarining koinot va inson munosabatiga bo'lgan yondashuvini chuqur anglash imkonini beradi. She'riy matnlardagi metaforik ko'chimlarning lisoniy tabiati, ularning semantik ko'lami va poetik vazifalarini tadqiq etish, nafaqat adabiyotshunoslik, balki qiyosiy tilshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tili materiallari asosida kosmik obrazlarning qanday qilib konseptual metaforalarga aylanishi, ularning kontekstual ma'nolari va muallif uslubidagi o'rni tahlil qilinadi. Bu esa o'z navbatida, tilning tasviriy imkoniyatlarini yangi qirralardan ochib berishga hamda badiiy nutqning estetik ta'sirchanligini ta'minlovchi mexanizmlarni yoritishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Metaforaning poetik tabiatini o'rganishda Aristoteldan boshlab to zamonaviy kognitiv tilshunoslik vakillari J. Lakoff va M. Jonsongacha bo'lgan olimlarning hissasi katta. O'zbek tilshunosligida badiiy matn tahlili va lingvopoetika masalalari N. Mahmudov, A. Mamajonov, Y. Tojiyev kabi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Ingliz adabiyotshunosligi va tilshunosligida esa U. Shekspir, J. Milton, V. Vordsvort she'riyatidagi kosmik obrazlar tahlili G. Lakoffning konseptual metafora nazariyasi asosida keng tadqiq etilgan. Biroq, ingliz va o'zbek she'riyatidagi kosmik-tabiiy metaforalarning qiyosiy-lingvopoetik tahlili, ularning milliy mentalitet bilan bog'liqligi masalasi alohida tadqiqot obyekti sifatida doimiy ravishda yangilanib borishni talab etadi.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida lingvopoetik tahlil, qiyosiy-tipologik metod va konseptual interpretatsiya usullaridan foydalanildi. Tahlil uchun U. Shekspir, J. Bayron, E. Dikinson kabi ingliz shoirlari hamda Alisher Navoiy, Cho'lpon va Erkin Vohidov kabi o'zbek adabiyoti vakillarining asarlaridagi kosmik metaforalar tanlab olindi. Ma'lumotlarni qayta ishlashda metaforik ko'chimlarning "obyekt — subyekt — belgi" munosabatlari va ularning poetik matndagi estetik salmog'iga e'tibor qaratildi.

Natijalar. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek she'riyatida kosmik timsollar turlicha poetik vazifalarni bajaradi.

I.jadval

Timsol	O'zbek she'riyatidagi metaforik obraz	Ingliz she'riyatidagi metaforik obraz
Quyosh	Ma'rifat, adolat, shohlik ramzi (Adolat quyoshi)	Hayot manbai, vaqt va g'alaba ramzi (Sun of York)
Oy	Mahbubaning yuzi, go'zallik (Oyding yuzli)	O'zgaruvchanlik, sovuqlik, ma'budalik (Inconstant moon)
Yulduz	Omad, ko'zlar, buyuk shaxslar (Eranlar yulduzi)	Taqdir, yo'l ko'rsatuvchi, umid (Star of hope)

She'riyatda kosmik timsollarning lingvopoetik funksiyalar

Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'zbek she'riyatida (ayniqsa mumtoz adabiyotda) Oy go'zallikning mutloq etaloni sifatida metaforalashsa, ingliz she'riyatida Oy ko'proq beqarorlik va sovuqlik timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, Shekspirning "Romeo va Juletta" asarida Oy "beqaror" deb ta'riflansa, Navoiy asarlarida mahbuba yuzi Oydan afzal ko'riladi.

Muhokama. Lingvopoetik tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek she'riyatida Quyosh ko'proq "nurofshonlik" va "ma'naviy yuksalish" bilan bog'lanadi (masalan, "Istiqlol quyoshi"). Ingliz she'riyatida esa Quyosh vaqtning o'tishini ko'rsatuvchi metafora sifatida keng qo'llaniladi. Ingliz shoiri Jon Donn she'riyatida Quyoshga qilingan murojaat ("Busy old fool, unruly sun") uning insoniy munosabatlarga xalaqit beruvchi kuch ekanligini anglatadi. O'zbek poetik tafakkurida esa Quyoshga nisbatan bunday "hurmatsez" metafora deyarli uchramaydi.

Shuningdek, "Osmon" timsoli har ikki she'riyatda ham taqdir yoki ilohiylik metaforasi bo'lib xizmat qilsa-da, ingliz she'riyatida u ko'proq "fazo" (Space) tushunchasi bilan, o'zbek she'riyatida esa "charx" (falak) — ya'ni inson taqdirini chizuvchi g'ildirak tushunchasi bilan metaforalashadi. Bu esa o'zbek poetik obrazlari tarkibida taqdirga tan berish tuyg'usining kuchliligini, ingliz she'riyatida esa kashfiyot va makonni zabt etish ruhining ustunligini ko'rsatadi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek she'riyatida kosmik-tabiiy timsollar asosidagi metaforalarning lingvopoetik tahlili bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, osmon jismlari va koinot hodisalari insoniyatning badiiy tafakkurini shakllantiruvchi eng qadimiy va eng boy lisoniy manbalardir. Tadqiqot davomida Quyosh, Oy, Yulduz va Osmon kabi konseptlarning metaforik ko'chirlari shunchaki bezakdor tasvir vositasi emas, balki xalqning milliy-madaniy kodini, estetik ideallarini va olamning lisoniy manzarasini aks ettiruvchi murakkab kognitiv tuzilmalar ekanligi aniqlandi.

O'zbek she'riyatida, ayniqsa, mumtoz adabiyot an'alarida kosmik ob'ektlar ko'proq antropomorfik xarakterga ega bo'lib, ular insonning tashqi va ichki dunyosini tavsiflashga xizmat qiladi. Masalan, "Oy" timsoli o'zbek she'riyatida go'zallikning mutloq

va ijobiy etaloni sifatida namoyon bo'ladi; u mahbubaning yuzi, poklik va nur ramzi sifatida konseptualizatsiyalashadi. Ingliz she'riyatida esa "Moon" (Oy) timsoli ko'proq beqarorlik, sirli kayfiyat va ba'zan sovuq masofani ifodalovchi metafora sifatida qo'llaniladi. Bu tafovut ikki xalqning mifologik ildizlari va geografik yashash muhiti bilan bog'liqdir.

Quyosh timsolining lingvopoetik tahlili shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda ham u "hayot", "quvvat" va "oliy maqsad" metaforalari uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq, ingliz she'riyatida (masalan, U.Shekspir yoki J.Donn asarlarida) Quyosh ko'pincha insonning vaqti va irodasiga bo'ysunuvchi yoki unga xalaqit beruvchi dinamik obraz sifatida tasvirlansa, o'zbek she'riyatida u ko'proq ma'rifat, adolat va ilohiy nur ramzi (Istiqlol quyoshi, adolat quyoshi) sifatida statik va ulug'vor ma'no tashiydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. - Chicago: 1980.
2. Mahmudov N. *Tilning nafasat olami*. - Toshkent: Fan, 2013.
3. Shakespeare W. *The Complete Works*. - Oxford University Press, 2005.
4. Navoiy Alisher. *Xamsa*. - Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2006.
5. Vohidov E. *Saylanma*. - Toshkent: 2010.
6. Mamajonov A. *Badiiy matn tahlili*. - Toshkent: 1990.
7. Tojiyev Y. *O'zbek tili leksikologiyasi*. - Toshkent: 1999.
8. Drucker P. F. *Management Challenges for the 21st Century*. - Harper Business, 2005. (Menejment asoslari bo'yicha dunyodagi eng muhim manbalardan biri).
9. Kotler P., Keller K. L. *Marketing Management*. - Pearson Education, 2016. (Bozor iqtisodiyoti va boshqaruv strategiyasi).
10. Sharifxo'jayev M., Abdullayev Yo. *Menejment. Darslik*. - Toshkent: O'qituvchi, 2001. (O'zbekistonda menejment ta'limi asoslari).
11. Gulyamov S. S. *Tadbirkorlik va kichik biznes*. - Toshkent: Sharq, 2002. (Iqtisodiy jarayonlar tahlili).
12. Yo'ldoshev N. Q., Zaxidov Sh. Sh. *Menejment nazariyasi*. - Toshkent: Akademiya, 2011.
13. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent: 2020. (Pedagogika va oliy ta'lim muassasalari faoliyati asosi).
14. Porter M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. - New York: Free Press, 2004. (Raqobatbardosh boshqaruv nazariyasi).
15. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. - Toshkent: Iste'dod, 2008. (Pedagogik menejment va innovatsiyalar).
16. Meskon M., Albert M., Xedouri F. *Menejment asoslari (Основы менеджмента)*. - Moskva: Delo, 2012.
17. Armstrong M. *Inson resurslarini boshqarish amaliyoti (A Handbook of Human Resource Management Practice)*. - Kogan Page, 2020.